

Шахун В. І., професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Період становлення України як незалежної держави став часом кардинальних суспільних змін, що сприяли трансформації соціально-економічного й політичного устрою. У структурі суспільства з'явилися нові соціальні верстви: великі власники, акціонери, рантьє – банківські й біржові працівники, фермери, безземельні селяни і безробітні, трудові мігранти та ін. Значних масштабів набуло таке раніше не притаманне Україні явище, як тотальна бідність. За оцінками представників Уряду, у 2016 році субсидій на оплату житлово-комунальних послуг в нашій країні потребують майже дев'ять мільйонів домогосподарств.

Населення різко розмежувалося за політичними, ідеологічними, світоглядними, регіональними, мовними ознаками, що під впливом зокрема зовнішніх чинників спричинило тривалий збройний конфлікт і анексію частини території держави. Без реальної продуктивної, об'єднувальної ідеї суспільство перебуває в стані невизначеності. Це призводить до поступової організаційної, інтелектуальної та моральної деградації. Гостро постала проблема біженців і внутрішньо переміщених осіб, які втратили житло, землю і майно та потерпають від несправедливості, пов'язаної з вимушеним переселенням. У такому становищі опинилися приблизно два мільйони біженців з АР Крим та східних областей України. Перманентний збройний конфлікт, який називають антитерористичною операцією, став затяжним і не дає змоги постраждалим повернутися додому вже понад два роки. Знищення, захоплення і протиправна конфіскація залишеного майна порушують права зазначених осіб. Таким чином, проблема переміщених осіб набуває незворотного

характеру, ускладнює примирення, досягнення миру, спричиняє низку криміногенних чинників, які становлять загрозу національній безпеці держави.

Події на Донбасі та в АР Крим докорінно змінили як політичну й соціальну, так і криміногенну ситуацію в Україні. Незалежно від подальшого перебігу подій, збройний конфлікт і анексія Криму провели певну межу у свідомості більшої частини населення, що неодмінно слід урахувувати. Українське суспільство певною мірою поділено за ставленням до згаданих подій і ролі в них Російської Федерації. Тому перед кримінально-правовою наукою постає новий чинник детермінації злочинності, який раніше залишався поза увагою вчених.

Ідеться про причини й умови виникнення збройних конфліктів на території України, їх правову оцінку та подальший вплив на поширення масових форм протиправної поведінки. Представникам влади необхідно усвідомити, що безпека української держави і перспективи розвитку залежать не стільки від суто економічної ситуації та спроможності розв'язувати поточні проблеми, скільки від створення динамічного, дієвого кримінально-правового механізму реагування на злочинність. Саме кримінальне право має охороняти життя, здоров'я, права і свободи громадян, що закріплено в чинному кримінальному законодавстві.

Останніми роками в законотворчому процесі поширеною тенденцією стали спроби влади розв'язувати соціально-економічні та політичні проблеми шляхом внесення змін до кримінального законодавства. Таким чином, Кримінальний кодекс України поступово стає засобом політичної боротьби, що є неприпустимим. До того ж, майже всі зміни до кримінального законодавства відбуваються ситуативно та без належного їх обґрунтування. За роки незалежності українські науковці та практики досі не вивчили реальний рівень злочинності та її усталені види.

Водночас влада часто безвідповідально ставиться до реальних соціальних, економічних і політичних наслідків

реформування кримінального законодавства. Внесені зміни в галузі кримінальної юстиції не узгоджені між собою, їх автори не мають досвіду впровадження таких норм у життя. Закони ухвалюють без адекватного прогнозу їх кримінологічних наслідків. Нині активно обговорюють питання розроблення нового Кримінального кодексу України, у якому має бути відображено кримінальні проступки. Однак системних і ґрунтовних кримінологічних та правових незалежних наукових досліджень і прогнозів застосування кримінальних проступків досі не здійснено. Поділяючи ідею запровадження інституту кримінальних проступків, потрібно враховувати, що його реалізація без суттєвого реформування органів кримінальної юстиції поглибить колапс, спричинений недосконалістю чинного Кримінального процесуального кодексу України.

У юриспруденції підходи до визначення функцій кримінального права, що зазвичай розглядають як його призначення відповідно до суспільних потреб, постійно трансформуються. На нашу думку, кримінальне право виконує п'ять основних функцій: охоронну, регулятивну, попереджувальну (превентивну), виховну та політичну. Дві останні є також загальносоціальними. Деякі інші функції кримінального права (забезпечення справедливості, відновлювальна, прогностична тощо) є похідними від основних, тобто виконують допоміжну роль.

Кримінальне право передусім здійснює *охоронну функцію*, захищає певні цінності та суспільні відносини, зокрема врегульовані іншими галузями права.

Важливе значення має *регулятивна функція*. Головну роль у регулюванні суспільних, політичних й економічних процесів у країні виконують інші галузі права (конституційне, адміністративне, цивільне, господарське тощо), а кримінальне право сприяє розвитку суспільних відносин у певному напрямі, що відповідає політиці держави та принципу верховенства права, перешкоджає виникненню й поширенню небажаних відносин і явищ.

Попереджувальна (превентивна) функція має два аспекти: загальне та спеціальне попередження злочинів. Загальне попередження полягає в загрозі покарання за вчинення злочинів, а спеціальне (окреме) полягає в притягненні до кримінальної відповідальності, покаранні та застосуванні інших заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили злочин.

Кримінальне право також виконує *виховну функцію*, сприяє формуванню правосвідомості населення. Саме завдяки їй учинення злочинів для громадян стає внутрішньо неприйнятним.

Проаналізовані функції цілком кореспондують з одним із принципів кримінального права, а саме – невідворотності покарання. У сучасній науковій літературі його пропонують розглядати як принцип обов'язкового застосування заходів кримінально-правового впливу. Він передбачає обов'язкову та негайну реакцію держави у відповідній формі на будь-яке діяння особи – як позитивний, так і негативний вчинок. Швидкість реакції держави на обраний особою варіант поведінки чинитиме виховний вплив і матиме попереджувальний ефект як стосовно особи, що його здійснила, так і щодо інших осіб, яким стало відомо про поведінку особи й реакцію на неї державних органів [1].

Зрештою, *політична функція* полягає в тому, що кримінальне право є нормативним підґрунтям діяльності держави у галузі кримінально-правової політики. Саме право має бути пріоритетом у правовій державі. Досягнення чи прорахунки у сфері протидії злочинності відповідно підвищують або послаблюють авторитет державної влади.

Розглядаючи функції кримінального права в контексті міжнародних стандартів, слід проаналізувати передусім рекомендації Організації Об'єднаних Націй (ООН), оскільки вона є загальновізнаним центром координації міжнародного співробітництва держав і міжнародних організацій у протидії злочинності. Особливу роль у координаційній діяльності, формуванні міжнародно-правової бази протидії злочинності, розробленні міжнародних стандартів відіграють конгреси ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя. Вони

розробляють концептуальні положення, спрямовані на вдосконалення національного законодавства та розширення співпраці правоохоронних органів різних країн у сфері протидії злочинності. Не став винятком і XIII Конгрес ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя, що відбувся 12–19 квітня 2015 року в столиці Катару місті Доха. Результатом форуму стала Дохінська декларація про включення питань попередження злочинності та кримінального правосуддя до ширшого порядку денного ООН з метою вирішення соціальних й економічних проблем і сприяння забезпеченню верховенства права на національному і міжнародному рівнях, а також участі громадськості [2]. Учасники Конгресу підтвердили наявність взаємозв'язку між стійким розвитком і верховенством права. Було зазначено, що останнє також є підсумком і непорушною умовою процесу розвитку.

Майже всі проблеми, які перебували в центрі уваги учасників Конгресу, є актуальними для нашої держави. Зокрема, надзвичайно гостро постало питання кримінально-правової протидії корупції та шахрайству. Україна підійшла до небезпечної межі, за якою брак реальних повсякденних заходів з протидії корупції може призвести до розпаду держави або нелегітимного змінення державного ладу.

Нагальною є проблема тероризму, що порушує цінності, які визначають людське існування: права і свободи, демократію, принцип верховенства права, стабільність. Проблема тероризму набула в Україні неабиякої актуальності від початку агресії з боку Російської Федерації в Криму і на Сході України. Однак термін «тероризм» не дуже популярний у Європі, коли йдеться про Україну. Зазвичай застосовують інші поняття: «сепаратизм», «бойовики», «учасники конфлікту» тощо. Падрег Белтон, британський журналіст, який працює на BBC і часто буває в зоні конфлікту, зокрема на окупованих територіях, пояснює, що в британських медіа «терористи» – це «... фактично юридичний термін. Називати когось так чи ні – має вирішити суд, за аналогією до терміна «убивця» [3]. Проте цю проблему має розв'язувати не лише суд, а й законодавець.

Кримінальне право має передбачати можливі злочини, давати законодавцю рекомендації щодо своєчасного встановлення кримінальної відповідальності за діяння, які в найближчому або віддаленому майбутньому потрібно визнати злочинами. Отже, кримінальному праву притаманна і *прогностична функція*, що має неабияку соціальну значущість. Науковий прогноз соціальних явищ є знаряддям подолання соціальних конфліктів, ліквідації осередків соціального напруження. Суспільство може якщо не запобігти негативним змінам, то хоча б пом'якшити їх. Роль цієї функції цілком конкретна і полягає в попередженні можливих загроз. Важливо виявляти тенденції, які можуть негативно позначитися на структурі, функціях і життєдіяльності суспільства.

Суспільство потребує стабільності й порядку. Невпевненість у завтрашньому дні породжує невизначеність, страх, втрату соціальних орієнтирів. За цих умов домінантним фактором стабілізації суспільного розвитку має стати право. Юридична наука, зокрема кримінальне право, має чітко сформулювати уявлення про роль права в управлінні суспільством. Ефективність впливу правового чинника на стабілізаційні процеси в суспільстві визначають, з одного боку, якістю чинних нормативно-правових актів, а з іншого – морально-етичним ставленням до права з боку суспільства.

Право можна розглядати як цінність, що покликана утвердити нові ідеали суспільної свідомості населення, і як засіб утілення владної волі, спрямованої на формування нового соціального порядку. Зазначене потребує оновленої парадигми кримінального права, у якому ключовою ланкою має бути динаміка його розвитку, сформована на засадах емпіричних знань щодо злочинності. Слід урахувати динаміку історичного часу розвитку суспільних процесів, які майже досягли своєї межі й обмежені одним поколінням. Науково-технічний прогрес і нові технології кардинально змінюються протягом десяти років.

На думку академіка С. Капіці, чимало проблем пов'язано з несподіваним настанням перехідного періоду [4].

Наша мораль, суспільні установки, цінності були пристосовані до режиму, який не змінювався впродовж століть. Нині ці зміни відбуваються досить стрімко. На сучасному етапі суспільство перебуває під впливом саме таких життєвих установок, проте реальність потребує постійних змін, які мають не лише враховувати суспільні процеси, а й сприяти їх розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сабитов Т. Р. Принцип неотвратимости наказания и его трансформация в уголовно-правовой науке и законодательстве [Электронный ресурс] / Т. Р. Сабитов. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsip-neotvratimosti-nakazaniya-i-ego-transformatsiya-v-ugolovno-pravovoy-nauke-i-zakonodatelstve>. – Загл. с экрана.

2. Дохинская декларация о включении вопросов предупреждения преступности и уголовного правосудия в более широкую повестку дня Организации Объединенных Наций в целях решения социальных и экономических проблем и содействия обеспечению верховенства права на национальном и международном уровнях, а также участием общественности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.unodc.org/documents/congress//Declaration/V1504153_Russian.pdf. – Загл. с экрана.

3. Кузнецова Є. Чому терористів не називають «терористами» у західних ЗМІ [Електронний ресурс] / Є. Кузнецова. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/11/7077397/>. – Назва з екрана.

4. Капица С. История десяти миллиардов [Электронный ресурс] / С. Капица. – Режим доступа: <https://snob.ru/magazine/entry/49621>. – Загл. с экрана.